

УДК: 16.

ЗНАННЯ І РОЗУМ

Неллі Карамішева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, k_istfil@franko.lviv.ua*

Розглянуто співвідношення знання і суб'єктивного розуму, носієм якого є конкретна людина. Вивчено когнітивну діяльність людини з метою набуття та засвоєння знання, що становить необхідний чинник наповнення розуму енергією знання, внаслідок чого відбувається самозростання розуму і його зміна задля адекватності мінливому світові. Виявлено специфіку надбання наукового знання і його особливий вплив на людський розум, духовну сферу особистості. Рефлексія філософського розуму над набутих знанням виявила феномен освіченого розуму, визначила проблему співвідношення знання і віри, природного і освіченого розуму (вродженого і набутого).

Ключові слова: знання, розум, “освічений розум”, когнітивна діяльність, рефлексія, віра.

Відкривши свій власний розум, людина поступово в історичному вимірі усвідомила, що його функціональна діяльність, розвиток і зміна, неможливі без знання, якого набуває людина з різних джерел. У діалозі “Протагор” Платон вустами Сократа виокремив зв'язок знання і розуму як частини душі: “Що дає наснагу розуму (душі), Сократе?” – запитав Платон. Він сам і дав відповідь: „Знаннями, зрозуміло” [6, т.1, с. 194].

Знання створює певний інформаційний простір для функціональної діяльності людини, а розум засвоює знання, логічно і семантично переробляє його власними зусиллями, щоб зрозуміти і потім використати на практиці. Цей процес засвоєння знання і його логіко-семантичної переробки набуває вигляду особливої когнітивної діяльності людини, у контексті якої знання і розум постають структурними частинами специфічного комунікативного акту, в якому вони взаємопов'язані і в міру нарощування своєї сили породжують такий феномен, як освічений розум.

Співвідношення знання і розуму можна трактувати у двох аспектах: 1. Загальні поняття “знання” і “розум” визначаються у контексті універсального пізнання світу як Єдиного. Розум в абстрактному значенні, який у самотутті ще відкриває самого себе залежно від ступеня залучення до системи пізнання світу як Єдиного, наповнюється знанням, накопичує у саморозвитку його енергію і осягає світ як Єдине, цілісне,

тобто він здатний піднятися до “всезнання”. Таке трактування співвідношення знання і розуму властиве буддизму, Платону, Паламі [5, с. 193–206].

2. Загальні поняття “знання” і “розум” визначаються у контексті пізнання світу і самопізнання окремої людини (індивіда, особистості), соціокультурного надбання нею об’єктивного знання (наукового, філософського, правового та ін.). Лише можливості суб’єктивного розуму певної особистості дають підстави наповнювати або не наповнювати його енергією знання, визначати здатність піднятися або не піднятися до рівня “всезнання”.

У статті взаємозв’язок понять “знання” і “розум” аналізуємо в аспекті відокремлення особливої когнітивної діяльності людини, спрямованої на здобуття знання, що є необхідним чинником наповнення суб’єктивного розуму його енергією з метою самозростання і зміни задля адекватності мінливому світові.

Суть когнітивної діяльності людини як суб’єкта практичної і пізнавальної діяльності, носія розуму, полягає у засвоєнні знання, враховуючи його різновиди, логіко-семантичну переробку, тобто надання йому певного смислу і предметного значення; трансформації знання – залучення в інформаційний простір власного розуму. Основним засобом здійснення такої діяльності розуму, спрямованої на засвоєння, логіко-семантичну переробку і трансформацію знання, а також його репрезентацію, є мова. Тому когнітивна діяльність людини – це специфічний розумово-мовленевий акт, у якому виявляється відношення “знання–розум”.

Знання як надбання розуму людини осмислювали ще античні філософи. Сократ, Платон, Аристотель шукали загальний смисл поняття “знання” у відношенні до розуму людини. Знання, як це показав Платон у діалозі “Теетет”, – це не лише чуттєве сприйняття, правильна власна думка тощо, про що стверджували співрозмовники Сократа [6, с.223–319]. Знання також не можна ототожнювати з його джерелом, предметом тощо. Платон, Аристотель розрізнили об’єктивне знання (*episteme*) і суб’єктивне знання (*doxa*), встановили дихотомію “знання–незнання”. Незнання – неосвіченість, необізнаність людини про світ, про саму себе. Від незнання людина здатна переходити до знання, коли вона навчається. Свідченням знання або незнання є міркування людини, її дії та поведінка, які визначають, як вона мислить і діє – зі знанням чи ні.

На рівні сучасної науки про знання це поняття набуло різних значень у тому або іншому контексті. У широкому розумінні, знання – це інформація, яку здобуває людина про об'єктивний світ і саму себе у процесі пізнання і самопізнання. У логіко-епістеміологічному сенсі, знання є продукт пізнавальної діяльності людей, виражений у певній знаково-символічній формі; ідеальний продукт діяльності людини і людства; продукт особистого досвіду, індивідуальної пізнавальної діяльності людини.

У соціальній комунікації знання – зміст об'єктивного повідомлення, в якому один комунікант передає інформацію іншому про дещо, що він знає.

У контексті когнітивної діяльності людини, спрямованої на засвоєння знань і залучення їх у сферу власного розуму, знання означає все те, що засвоїла людина у процесі комунікації, навчання і виховання, що стає змістом її розумово-мовленєвих актів.

Поняття “знання” стосовно розуму людини має первинне і вторинне значення. У первинному – знання постає як “зовнішнє буття світу, яке дається безпосередньо у відчуттях і сприйнятті, а розум дає форму зовнішньому сприйняттю... форму об'єктивного існування” [7, с. 398]. У вторинному – це опосередковане в логічних структурах загальне абстрактне утворення, якому розум надає форму знакової моделі. У такому значенні знання – системне утворення, структуру якого визначають знаки, що утворюють певну систему відношення знаків до означуваного (об'єкта), різноманітні відношення між знаками у межах цієї системи. Знання, що має знаково-символічну форму зображення та репрезентації, у часовому вимірі виражає дещо про об'єктивний світ у його минулому або сучасному. Роль розуму в процесі набуття і засвоєння знання полягає у розумінні його, тобто можливості особистого розуму вникати у смисл і предметне значення мовних виразів (знаково-символічних конструктів), здатності будувати адекватну репрезентативну модель набутого знання, “одухотворювати” його власними відчуттями і наповнювати особистісним ціннісним значенням.

Когнітивна діяльність має свою специфіку у залежності від того, якого типу або різновиду знання набуває і засвоює людина у конкретних соціокультурних умовах. У такому значенні когнітивна діяльність людини потребує окремого дослідження. Сучасна епістемологія та епістемічна логіка дають таку класифікацію типів і видів знання залежно від

видів і способів пізнавальної діяльності у різних когнітивних системах. До видів знання належить буденне, наукове, філософське, технічне і технологічне знання, позанаукові види знання (сакральне, містичне, езотеричне, парапсихологічне тощо). До типів знання зараховують об'єктивне і суб'єктивне, раціональне та ірраціональне, аналітичне і синтетичне, обґрунтоване і необґрунтоване, доведене і недоведене, необхідне і випадкове, рефлексивне, описове, пояснююче та ін. Знання також можна класифікувати за способом його отримання, за об'єктом пізнання тощо.

З набуттям знання у його різновидах зростає рефлексія розуму над власне набутим знанням як соціокультурним феноменом.

Історично людина на рівні свого рефлексивного розуму постійно рефлектувала над знанням у його відношенні до розуму і свідомості. “Що означає знати?” – це питання ставили ще старогрецькі софісти. Аристотель повторив їх висновок: “Софісти стверджували, що знати – означає володіти знанням” [1, т.2, с. 268]. На думку З. Вендлера, “знати – означає повідомлення про причинні зв'язки між людиною, яка знає дещо і фактом – об'єктом знання” [2, с. 297]. Сучасні дослідники шукають відповіді на це питання, встановлюючи співвідношення знання і розуміння, знання і свідомості; перехід розуму на підставі знання від опису світу до його пояснення [8].

Рефлексія над знанням як надбанням людини виявила, що завдяки йому людина відкриває власний розум і духовне буття. Знання як зміст розуму надає йому певного ступеня свободи у значенні автономності, суверенності у відношенні до відчуттів. За І. Фіхте, знаючий розум – це вільний розум. Знання як вияв свободи І. Фіхте інтерпретував у площині мислячого “я”, яке засвоює знання. “Знання у своїй внутрішній формі і сутності – буття свободи..., самостійне буття такої свободи виявляється у самому собі як знання..., свобода і є знання” [7, с. 401–402]. Здобувши знання, суверенний розум відкриває свої прояви – рефлексію, а потім уяву. “Внаслідок розвитку свободи у рефлексії з'явилася уява” [7, с. 415], а також рефлексія над самим знанням (“знання про знання”, “знання про незнання”).

Рефлексія, що відкрилася завдяки набутому знанню, виявляє суть співвідношення знання і розуму. Вона полягає в наступному: знання людина отримує з різних джерел і залучає у сферу свого розуму; воно стає змістом розуму, завдяки чому він розвивається, ускладнюється,

відшліфовується; з нарощуванням суми знань поширюється інформаційний простір розуму необхідний для виконання ним певних функцій: пізнавальної, аналітичної, інтерпретаторської, проектувальної, моделюючої тощо; знання постає джерелом збільшення евристичності розуму, щоб здобути нове знання на підставі того, що вже засвоїла особистість. Завдяки набутому знанню, розум людини стає освіченим. Його ознаки – це історичність, широта, здатність до саморозвитку, критичність, релевантність.

Філософська рефлексія над співвідношенням знання і розуму виявила, що освічений розум багатий на “хитрощі” та антиномії. Він породжує певні феномени і парадокси.

Входження знання у сферу розуму людини означає раціоналізацію сфери духа і підставу для наступної раціоналізації практичних дій, моральних вчинків і поведінки. Саме так окреслював проблему взаємодії знання і розуму Сократ. У якості парадигми Сократ використовував моральне (етичне) знання. Основні етичні поняття “добро” і “зло” як регулятори моральних дій і поведінки Сократ виводив із знання. Добро (добродійність, справедливість, чесність тощо) є ознакою знання, а зло – свідчення незнання (неуцтва). Інколи людина скоює зло не свідомо, а через незнання. Людина на підставі знання здобуває свободу, тобто владу над собою і своїми пристрастями. Сократівський раціоналізм зумовлює принцип засвоєння розумом людини морального знання і регулювання ним її відчуттів і моральної поведінки. Людина, яка засвоїла знання про мораль, стає морально освіченою, але тоді, особистість радше діє не за його приписами, а всупереч їм. Так виникає парадокс морально освіченої людини, яка знає, що таке добро, але робить зло. Людина, яка має знання, стає вільною і знає, як керувати своїми інстинктами і пристрастями, але вона може залишатися їхнім рабом. Відповідно, якщо людина скоїла зло, то це не від незнання, а заради чогось іншого. Отже, набуваючи морального знання, людина водночас вільна і невільна.

На сучасному етапі розвитку людства поряд з моральним знанням, актуалізується правове знання (правові норми) як регулятор соціальної поведінки людей, встановлений державою. Входження правового знання у сферу розуму і наступне саморегулювання правовими нормами соціальної поведінки передбачає певний рівень усвідомлення людиною своїх дій, які регулюються нормами права (законом). Проте і в цьому

випадку освічений розум людини суперечить її соціальній поведінці. Людина знає норми права, але може порушувати їх навмисно.

Крім морального і правового, людина засвоює логічне знання, але опанування логічними законами не застерігає від їх порушення окремими особистостями навмисно, що породжує феномен софістики.

У сучасному світі постійно зростає значення наукового знання для усіх суб'єктів практичної, професійної, теоретико-пізнавальної діяльності тощо. Проблема набуття конкретно-наукового знання з метою його засвоєння і практичного застосування потребує глибокого дослідження, щоб здійснювати процес наукоучіння більш цілеспрямовано та ефективно.

Наукове знання виражене засобами особливої мови і має такі ознаки: об'єктивність, системність, абстрактність, узагальненість вираження, історичність. При засвоєнні наукового знання слід враховувати, що категоризація і структурування об'єктів, характерні для науки, мають іншу систему координат, ніж категоризація об'єктів, що здійснюють індивіди у процесі свого повсякденного досвіду. Для людини, яка засвоює когнітивні структури наукового знання, виникає специфічна проблема трансформації наукового знання на підставі своїх когнітивних структур, що були сформовані нею у процесі власної життєдіяльності. Для наукового знання, зокрема його розуміння, актуальна побудова моделі логіко-семантичної переробки знання, яка виражає послідовність розумових дій засобами мови. Ця модель вміщує певну послідовність розумових дій :

1. Засвоєння наукових термінів, які позначають об'єкти пізнання і визначення кількості значень, які має той чи інший термін у контексті його використання. Встановлення концепту терміна, тобто поняття, яке має чітко визначений зміст. Відповідно, здійснюється логічна операція визначення поняття з метою розкриття його змісту, оперування науковими поняттями і включення їх у смислове поле розуму з метою розуміння. У процесі оперування поняттями можуть бути встановлені логічні, що мають лінійний характер, і нелогічні (асоціативні) зв'язки, що мають стрибкоподібний нелінійний характер.

2. Засвоєння певного виду наукового знання як системи понять. В межах цієї системи поняттю надається той концептуальний зміст, який визначається внутрішньою логікою її побудови, встановлюються логічні зв'язки між поняттями у межах цієї системи. Оперування поняттями і

включення їх у смислове поле розуму з метою розуміння їх концептуального змісту. Перетворення на рівні особистого розуму заданого у межах певної наукової системи знання теоретичного змісту в прикладний з метою практичного використання знання у професійній діяльності.

У міру накопичення наукового знання і його логіко-семантичної переробки, розум людини наповнюється енергією загального знання, яке виражає закони, принципи, наукові ідеї тощо. Функціональна діяльність розуму на підставі наукового знання набуває нових різновидів. Йдеться про концептуальний аналіз, системний аналіз, виведення і дедуктивне набуття нового знання, його самообґрунтування і системну інтерпретацію тощо. Водночас вплив наукового знання на розум можна сформулювати як антиномію: наукове знання впливає і не впливає на розум людини. Таку антиномію визначив І. Гете, який у трагедії “Фауст” вустами Мефістофеля, радив Фаустові опановувати логіку та інші науки, що привчають розум до дисципліни і системності. Проте Фауст, рефлексуючи освічений науками розум, зробив висновок, що він “як був, так і залишився дурнем”. Засвоєння наукового знання актуалізує проблему його впливу на уяву, інтуїцію як особливі прояви розумової діяльності людини, на її духовну сферу. Особливе значення у духовному житті людини має віра. Взаємозв’язок знання і віри – це окремий прояв духовного. І. Кант, як відомо, поставив проблему обмеження знання, щоб залишити місце для віри. У реальному житті в одних особистостей під впливом наукового знання віра слабшає, інші змінюють її, треті, всупереч отриманому знанню, стають ще більш віруючими. Наукове знання впливає на віру через розум. Освічена людина, яка вірить у щось, що заперечує наука – ще один феномен сучасності. Сучасна людина засвоює наукове знання, яке має ознаки раціональності, системності, логічної обґрунтованості, але вона не подолає віру в ірраціональне – в Бога, “життя після смерті” тощо. У духовному житті людей велике значення мають “архетипи колективного підсвідомого”, що діють на глибинному рівні людської психіки. Освічений наукою розум не зачіпає глибинних шарів особистості.

Феномен навченого різними науками та філософією розуму – явище Просвітництва. Просвітництво – соціокультурна система формування і розвитку науково-теоретичного розуму людей через пропаганду наукових знань. Ідею наукового просвітництва втілювали у життя філософи XVII–XVIII ст., які бачили у пропаганді наукового і філософського

знання чинник звільнення розуму людини від релігійної віри. Вони стверджували, що наукоучіння і є соціокультурним детермінантом розвитку людського розуму. “Чим більше просвітиш свій розум, тим краще.” – писав Д. Дідро [4, с. 253]. Для Д. Дідро, Ж. Ламетрі, інших філософів XVII–XVIII ст. ідеалом освіченого розуму був філософ. Пропаганда філософського знання надавала можливість “наблизити народ до рівня філософів” [4, с. 358].

Під впливом філософів-просвітників роль наукоучіння як соціокультурного чинника формування науково-теоретичного розуму осмислював Г. Гегель. У “Феноменології духа” він проаналізував значення наукоучіння для становлення суб’єктивного розуму окремого індивіда у його особливому прояві, а саме: індивід “піднімає свою одиничну сутність до всезагального” і стає суб’єктом наукового та філософського пізнання світу [3, с. 14–16].

Освічений різними науками розум як феномен має таку рису, як обтяженість знанням, що створює уяву “всезнання” для окремих особистостей, носіїв певної суми знань. Щоб не ототожнювати себе з “абсолютно всезнаючим суб’єктом”, потрібна розвинута рефлексія. Така рефлексія, яка досягла висоти розуміння межі абсолютного і відносного знання, була притаманна Сократові, якому належить вислів: “Я знаю, що я нічого не знаю”. Феномен освіченого розуму може виявитися й у формі “багатознання, яке не навчає власний розум”, про що писав Геракліт. Багатознання може не тільки не навчити розум окремих особистостей, але і не надати мудрості, як зазначив Ж. Марітен. Феномен “багатознання, що не навчає розум” означає, що людина застосовує знання з різних джерел, але не активізує свій розум, щоб здійснити його логіко-семантичну переробку для розуміння і практичного використання.

У соціокультурному аспекті освічений розум можна трактувати як культурний розум. Це означає, що людина у процесі своєї когнітивної діяльності піднімається до осягнення історичного типу культури і цивілізації, внаслідок чого формуються соціокультурно зумовлені типи і види розуму, зокрема науковий, філософський, технологічний тощо. З виникненням феномена освіченого розуму як соціокультурного надбання виникає протиставлення “природний розум–освічений розум”. Природний розум – первинний, вроджений, даний людині від природи, генетично зумовлений. Протиставляючи природний і освічений розум, набутий у процесі когнітивної діяльності людини, філософи порушили про-

блеми, які потребують наукового і філософського аналізу, наприклад: вроджене знання, особливості вродженого і набутого типів та видів розуму, співвідношення природного (генетично успадкованого) і соціокультурно набутого розуму та ін.

На підставі протиставлення природного і соціокультурного розуму виникає проблема еволюції людського розуму в його історичному вимірі. У загальному сенсі еволюція людського розуму може бути визначена так: природний розум (вроджений) – засвоєння знання як соціокультурного надбання людини і виникнення освіченого розуму – творчий розум, здатний створювати штучний світ, тобто техносферу, техногенне середовище, артефакти культури і цивілізації.

Дослідження взаємовідношення знання і розуму дає можливість глибше зрозуміти конкретний механізм когнітивної діяльності людини, спрямованої на засвоєння різновидів знання, що становить необхідну опосередковану ланку його практичного використання.

-
1. *Аристотель*. Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1978. – Т.2. – 686 с.
 2. *Вендлер З.* Факты в языке / Философия. Логика. Язык. – М.: Прогресс, 1987. – С. 293 – 318.
 3. *Гегель Г.* Феноменология духа. Сочинения. – М., 1959. – Т. 4. – 440 с.
 4. *Дидро Д.* Сочинения: В 2 т. – М.: Мысль, 1986. – Т.1. – с. 592.
 5. *Молодцова Е.* Наука об уме и знании / Проблема знания в истории науки и культуры. – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 193 – 206.
 6. *Платон*. Сочинения: В 3 т. – Т.1 - М.: Мысль, 1968. – 622 с.
 7. *Фихте И.* Факты сознания. – Минск-Москва: Харвест-Аст, 2000. – 784 с.
 8. Что значит знать? (обучение, понимание, сознание). – М.: Из-во Моск. ун-та, 1999. – 208 с.

A SELF-SUFFICIENT PERSON AS AN IDEAL OF THE POST- NONCLASSICAL MODEL OF EDUCATION

Nellia Karamysheva

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka Str. 1,
L'viv, 79000, Ukraine, k_istfil@franko.lviv.ua*

A transformation of the world-valuable principles of education and confirmation of the post-nonclassical model (paradigm) of its development are considered. A phenomenon of a self-sufficient person which, to the most extent, corresponds to the requests of the informative society in the conditions of a global integration is investigated. It is found out in the interpretation of the ideal of a self-sufficient person, conditioned by a pluralism of a philosophical-methodological approaches.

Key words: A self-sufficient person, a post-nonclassical paradigm, innovational education, philosophy of constructivism, communicative philosophy.

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2006

Прийнята до друку 24.04.2006